

ISKUSTVO SA ŠKOLSKOM VJERONAUKOM U BIH

I KAKO VLASTITI VJERONAUČNI PRIRUČNICI PRIKAZUJU "DRUGE" UČENICIMA PLURALNE SREDINE*

Nedžad GRABUS

Tema o kojoj govorimo izuzetno je važna kako sa obrazovnoga, kulturno-civilizacijskoga, tako i sa konkretnoga, religijskoga suživota u BiH i budućih odnosa među njenim građanima vjernicima. Prvi dio zadate teme tretira iskustvo koje imaju vjerske zajednice i crkve, učitelji, roditelji i učenici sa školskom vjeronaukom. Mislim da bi tema bila zanimljivija da je moj zadatak bio da prikazem kako katolički i pravoslavni vjeronaučni udžbenici obrađuju pitanja o islamu. Potrudit ću se da i to pitanje, ako Bog da, obradim.

Učenje i proučavanje vjere i religije kao i poučavanje vjeri nije samo puko znanstveno elaboriranje tema iz oblasti onostranog, nadi-skustvenog, nego i proučavanje historije religije i religioznosti, teoloških koncepata i etičkih vrijednosti koji su utemeljeni na konstitutivnoj i interpretativnoj religijskoj tradiciji. Otuda pitanje vjeronauke u zvaničnom obrazovnom sistemu ili nastavnom planu i programu škola u BiH jest pitanje koje zaslužuje posebnu pažnju.

Vjeronauka je iznova u školski sistem BiH polahko počela ulaziti s početka devedesetih godina 20. stoljeća. Nakon totalitarnog areligijskog ili antireligijskog sistema, u kome je ona bila zabranjivana, njeno uvođenje u školski obrazovni sistem bilo je više produkt nastojanja da se nabrazinu vrati dignitet i dostojanstvo vjeri, vjeronauci i vjernicima. Dakako, tada nisu postojali ozbiljni programi i udžbenici koji bi zadovoljili sve potre-

bne znanstvene i metodološke standarde i kriterije, kao što nije postojao ni kadar koji bi valjano odgovorio potrebama toga predmeta. Razumljivo je da je postojala velika disproporcija između želje da se vjeronauka inaugurira u obrazovni sistem i realnih mogućnosti koje su mogle ponuditi religijske zajednice i crkve. Nakon toga, ubrzo je nastupilo vrijeme teških godina za BiH i njene narode, kao i problemi koji su obilježili postratni period. Bilo je to vrijeme u kome je, u mnogim dijelovima BiH, vjeronauka više bila ideološko i političko negoli obrazovno pitanje. Shvatajući važnost predmeta vjeronauke i nužnost obrazovanja kadra za potrebe toga predmeta, osnovane su Islamska pedagoška akademija u Zenici, kasnije i u Bihaću, i Odsjek za vjeronauku u Mostaru, kao i Odsjek religijske pedagogije na FIN-u. Prema podacima Vjersko-prosvjetne službe Rijaset Islamske zajednice u BiH, postoji dovoljan broj kvalitetnoga kadra koji može zadovoljiti tražene profesionalne i pedagoške standarde za potrebe predmeta vjeronauke u školama. Prvi udžbenici za vjeronauku napisani su krajem 1994. i u toku 1995. godine.

Danas postoji opća saglasnost najznačajnijih subjekata da se pitanje vjeronauke treba sagledavati u kontekstu prava na slobodu misli, savjesti i vjere, te da svaki pojedinac ima pravo na odgoj u vlastitoj vjerskoj tradiciji. To pravo treba se ostvarivati u skladu s evropskim i međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava. U članu

* Ovaj rad je prezentiran na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu, 22. 11. 2003., na kolokviju *Vjerske zajednice i školski sustav*

9. Okvirnog zakona o obrazovnom sistemu BiH, stoji da će vjeronauku pohađati učenici u skladu sa uvjerenjem i vjerovanjem svojih roditelja, a član 10. precizira da učenici koji ne pohađaju vjeronauku neće biti diskriminirani, a škola je dužna zalagati se za poštivanje vjerskih prava i sloboda.

U BiH je održano više konferencija koje su tretirale pitanje vjeronauke u obrazovnom sistemu. Treba istaći napor koji su uložili Svjetska konferencija religija za mir (WCRP) i rukovodstva vjerskih zajednica i crkava u iznalaženju odgovarajućeg okvira za proučavanje vjeronauke u školi. Međureligijsko vijeće je, na svojoj 28. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu 21. 3. 2002., zatražilo od svoje Radne grupe za obrazovanje da predloži zajedničke stavove i načela o pitanju vjeronauke u školama i drugim odgojno-obrazovnim ustanovama. Radna grupa je usaglasila opće stavove. Prema tom prijedlogu, vjeronauka bi trebala biti redovni školski predmet konfesionalnoga tipa i u svemu izjednačena s drugim predmetima. Taj predmet pohađaju učenici prema svojoj konfesionalnoj pripadnosti. Vjerske zajednice i crkve donose nastavne planove i programe, izrađuju udžbenike i priručnike, a verificiraju ih i propisuju resorna ministarstva. Vjerske zajednice i crkve školuju nastavni kadar za vjeronauku. Nastavni kadar se zapošljava u škole na zakonom propisan način, odnosno uz certifikat vjerske zajednice ili crkve. Prema tom prijedlogu, bez certifikata vjerske zajednice nije moguće uposliti nastavni kadar predmeta vjeronauke u javnim školama.

Vjeronauka u obrazovnom sistemu F BiH

Obrazovanje je u Federaciji BiH zakonski regulirano na nivou kantona. U skladu s tim, u okviru obrazovnog sistema kantona u FBiH, islamska vjeronauka, prema podacima Odjela za vjeronauku Vjersko-prosvjetne službe Rijasetu Islamske zajednice, ima slijedeći status:

U Unsko-sanskom kantonu je vjeronauka obavezna i u osnovnoj i u srednjoj školi, s mogućnošću da se roditelji djeteta izjasne protiv pohađanja vjeronauke. Sedmično su dva sata vjeronauke, a ocjena ulazi u konačni prosjek. U Sarajevskom i Goraždanskom kantonu je

vjeronauka izborno-obavezni predmet, jedan sat sedmično, samo u osnovnoj školi, a ocjena ulazi u prosjek. Bilo je pokušaja da se vjeronauka uvede i u srednju školu, a to ipak nije pozitivno riješeno. U Zeničko-dobojskom, Srednjobosanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu, vjeronauka je izborno-obavezna u osnovnoj i srednjoj školi, po dva sata sedmično; ocjena ulazi u prosjek. U Tuzlanskom kantonu je vjeronauka, također, izborno-obavezna po dva sata, a u 7. i 8. razredu po jedan sat. U srednjoj školi se vjeronauka predaje u prvom i drugom razredu po dva sata.

U RS-u je vjeronauka obavezna. Postoje izvjesni pomaci u uvođenju islamske vjeronauke u obrazovni sistem, mada taj proces teče sporo i teško.

U odnosu na ranije godine, naprimjer od 1999. do 2002., povećao se broj polaznika na vjeronauci u školi. Prema podacima Vjersko-prosvjetne službe Rijasetu Islamske zajednice, pohađanje vjeronauke je izuzetno visoko – 96,1% od ukupnog broja učenika. Nakon početničkih grešaka usljed subjektivnih i objektivnih okolnosti, nedostatka udžbeničke literature, nepostojanja adekvatnog nastavnog kadra, problemi su pozitivno prevaziđeni u najvećem broju slučajeva. Analize koje su radile službe u Islamskoj zajednici i nadležnim ministarstvima, pokazuju da su nastavnici vjeronauke osposobljeni za savladavanje obrazovnih, pedagoških i metodoloških problema u prenošenju znanja o vjeri.

Postoji niz pozitivnih primjera kad se govori o vjeronauci u školi. Činjenica je da se naše društvo suočava s velikim izazovima i problemima – povećana maloljetnička delikvencija, konzumiranje narkotika, droge i alkohola. Zato, vjeroučitelji imaju vrlo važnu ulogu u odgojnom procesu u školi. Možemo postaviti pitanje kako bi tek bilo bez vjeronauke u školskom sistemu BiH. Prema anketama koje su rađene, većina nastavnika ističe pozitivne efekte koje ima vjeronauka na odgoj djece u školama.

Proučavanje vlastite religije obavezuje i na proučavanje drukčijih vidova religioznosti u BiH. Činjenica je da je BiH stoljećima domovina velikim monoteističkim tradicijama i da ona nije u potpunosti odabrala samo jednu religiju, niti konfesiju. To nas obavezuje na ozbiljniji

pristup u proučavanju drugih religija. Treba, ipak, imati na umu da ovdje govorimo o uzrastu i djeci u osnovnoj školi. Podrazumijeva se da je cilj svake vjerske zajednice i crkve pomoću predmeta vjeronauke upoznati djecu sa temeljnim dogmatskim, doktrinarnim i etičkim vrijednostima religije. Starosna dob djece u osnovnoj školi ne dozvoljava ozbiljnije proučavanje religijskih razlika. Ipak, postoje određeni standardi koji bi morali biti ispoštovani u proučavanju drukčijih vjerovanja, pogotovo katoličkih, pravoslavnih i jevrejskih. Tim prije što muslimani dijele fizički prostor, ali i vrijednosti etičkoga monoteizma, koji je zajednički monoteističkim, nebeskim ili objavljenim religijama.

Treba istaći da je Međureligijsko vijeće izrazilo spremnost da vjerske zajednice i crkve rade na odgovarajućoj standardizaciji obrazovnih sadržaja iz ovoga domena kako bi se u udžbenike vjeronauke uključili sadržaji koji će "druge" prikazati na odgovarajući način. Postoje realne mogućnosti da se, u okviru nastavnog plana i programa vjeronauke, ugrade dodatni sadržaji kojima se učenici trebaju objektivno upoznati s učenjima drugih velikih religija. Naravno, ostaje dilema kad i u kojoj formi treba uvesti takav sadržaj.

Već je ranije rečeno da su udžbenici islamske vjeronauke rađeni prije osam ili devet godina, a doradjeni su i obnovljeni 2002. i 2003. godine. Bio je to na bosanskom jeziku prvi cjelovit i sistematski udžbenički uvid u proučavanje predmeta islamske vjeronauke od prvog do osmog razreda¹. U islamskoj periodizaciji povijesti, principijelno postoji dovoljno prostora za slobodu opredjeljenja i mogućnost da čovjek živi puninu svoje vjere. Historijska iskustva su različita, od potpune slobode do reduciranja mogućnosti manifestiranja religije. Važno je naglasiti da Kur'an poziva na dijalog i uvažavanje različitih svjetopogleda i uvjerenja. Pa, ipak, u izradi udžbenika, u okolnostima kad su oni nastajali, bili su uvršteni ili izostavljeni određeni sadržaji koji trebaju jasnije precizirati naš odnos prema drugima. Neka pitanja su tretirala međunacionalne odnose u BiH, odnos prema državi BiH i sl. Većina tih pitanja je izostavljena u obnovljenim izdanjima.

Predmet naše analize su udžbenici za osnovnu školu.

Primjeri o drugima iz udžbenika islamske vjeronauke za osnovnu školu

U udžbeniku vjeronauke za prvi razred osnovne škole, u lekciji o pozdravu mira, uči se samo kako se muslimani međusobno pozdravljaju, a u udžbeniku za treći razred, na 110. stranici, stoji: "Muslimani se međusobno pozdravljaju sa selamom, a sa pripadnicima drugih vjera i uvjerenja pozdravljat će se sa riječima: dobar dan, dobro jutro ili slično"².

U opisu historijskoga događaja o tome kako je uveden ezan (poziv za molitvu), nalazi se usporedba ezana sa zvonom. Naime, jedan od drugova Muhammeda, a.s., po imenu Abdullah sanjao je čovjeka u zelenoj odjeći koji nosi zvono. Abdullah je htio kupiti zvono da njime oglašava početak namaza. Onda mu je čovjek ponudio da ga pouči. U ranijoj verziji udžbenika za prvi razred osnovne škole, bilo je **nečemu boljem**; sada je, u obnovljenom izdanju, **nečemu ljepšem**. Poučio ga je ezanu (str. 41.).

U udžbeniku za peti razred, u kontekstu govora o Isau, a.s., navode se nadnaravna djela koja je uz Božiju pomoć, kako vjeruju muslimani, mogao činiti Isa, a.s. Mudžize ili nadnaravna djela bila su mu dana kako bi se ljudi uvjerali da je on Božiji poslanik. Međutim, neki njegovi savremenici su ga zbog tih moći počeli smatrati božanstvom. Navodi se kako to on nije želio i kako je tražio zaštitu od Boga zato što mu se pripisuju nadnaravne moći. U prvim izdanjima udžbenika za 5. razred, nije navođeno vjerovanje kršćana. U 5. revidiranom izdanju je navedeno slijedeće: "Kršćani naučavaju da je Isa (Isus) Božiji sin, da je bog i pravi čovjek, da je temelj i središte kršćanske vjere"³.

U udžbeniku za sedmi razred, u lekciji *Vjerovanje u nebeske objave*, na 66. stranici, tretiraju se pitanja iz oblasti objavljenih knjiga: Tevrat – Tora, Zebur – Psalmi, Indžil – Evanđelje. U lekcijama koje o objavljenim knjigama slijede na narednim stranicama, navode se imena poznata u jevrejskoj i kršćanskoj tradiciji, dok se sadržaji tih djela i njihov opis navode na osnovu kur'anskoga teksta, odnosno samo iz islamske perspektive. Postavljeno je pitanje u odnosu na druge: Kako kršćani nazivaju Indžil? (str. 73.). Postavljena su i slijedeća pitanja: Da li je originalni tekst Tevrata

sačuvan do danas? (str. 71.), Kako se danas naziva izmijenjeni tekst Zebura? (str. 72.).

U istome udžbeniku, u lekciji *Vjerovanje u Allahove poslanike*, na 75. stranici stoji: "Muslimani vjeruju u Božije poslanike čija se imena spominju u Kur'anu. Također, vjerujemo da je bilo i drugih Božijih poslanika. Dužnost je muslimanima da se prema pripadnicima drugih vjera i svim ljudima odnose s poštovanjem i uvažavanjem"⁴

Za ovu temu je zanimljiv je i slijedeći stavak u udžbeniku za sedmi razred: "Šerijat ne dozvoljava da budemo nametljivi u nazivanju selama nemuslimanima, nego ih trebamo pozdravljati njihovim pozdravima"⁵ Bez sumnje, ovakvi sadržaji pokazuju i izgrađuju tolerantan odnos prema drugima.

U udžbeniku za 8. razred, u lekciji *Objavljene knjige*, govori se o Tevratu, Zeburu, Indžilu i Kur'anu. Naglašava se kako po vjerovanju muslimana knjige, izuzev Kur'ana, nisu sačuvane u originalnoj formi. Prvo su navedeni stavci i primjeri iz Kur'ana koji govore o Indžilu – Evandjelju, a onda slijedeće:

"Danas postoje četiri, od Crkve prihvaćena, evanđelja: Matejino, Lukino, Markovo i Ivanovo. Prva tri su slična sadržajem i stilom, dok se četvrto, Ivanovo, izdvaja. Sva četiri evanđelja su, po mišljenju naučnika, pisana u drugoj polovini I i prvoj polovini II stoljeća nove ere, tj. nakon više decenija od Isaove, odnosno Isusove smrti. Evanđelja različito od Kur'ana govore o Isaovom životu i učenju. Tako, npr., kršćanstvo naučava o trojstvu – da postoji Bog – 'Otac', 'Božiji sin' (Isus) i 'Sveti duh', da je Isus razapet na križu i da je poslize uskrsnuo"⁶ Nakon toga, slijedi pasus u kome se navodi islamsko razumijevanje spomenutoga pitanja, te kako se u Kur'anu navodi da Isa, a.s., za sebe nije tvrdio da je Božiji sin, da nije ubijen, niti razapet. Navodi se učenje o Mariji – Merjemi, Isaovoj majci, da je ona u kršćanskom učenju "bogorodica", a u islamskom učenju samo majka Isaa, a.s. Na koncu se zaključuje:

"Oslanjajući se na prvorazredne izvore, kao što su evanđelja i drugi novozavjetni spisi, kršćani naučavaju da je Isus Krist Božiji Sin, pravi bog i pravi čovjek, temelj i središte kršćanske vjere. Tako kršćani navode da je Isus sam za sebe rekao da je Božiji Sin, da je to sam svojim uskrsnućem posvjedočio i da ga takvim nisu proglasili ljudi.

Isusovi sljedbenici su najprije u Antiohiji počeli sebe nazivati 'kršćanima'⁷

Predviđeno je bilo da se u udžbenicima vjeronauke predstave drugi, kako je dogovoreno na sastanku Radne grupe u Neumu 10.-12. jula 2002. Međutim, to još nije urađeno.

U udžbenicima često dolazi do pogrešnog interpretiranja učenja unutar vlastite religije. To nije samo slučaj u predstavljanju drugih. Tako, naprimjer, u lekciji za 8. razred *Muslimanske grupacije i mezhebi*, stoji:

"Tokom vremena, među muslimanima su nastajale razne sekte, od kojih su najpoznatije vehabije, zatim ahmedije (kadijanije), behaije i dr. Cilj vehabijskoga pokreta je očistiti islam od novotarija koje su se u njega uvukle, odnosno reducirati ga na goli princip bez duhovnih, kulturnih i civilizacijskih vrijednosti kao historijskih ostvarenja islama"⁸ Svako ko poznaje vehabijsko razumijevanje i interpretiranje islama, zna da oni sebe nikada tako ne zovu, niti se s time slažu. Naprotiv, oni imaju stavove koje ulema naziva konzervativnim tumačenjem islama, ali nemaju stavova po kojima ih možemo nazvati sektom budući da ne odstupaju od temeljnih islamskih principa i načela. Ovo nije prilika u kojoj se govori o valjanosti njihove interpretacije načela vjerovanja i prakse, ali je sigurno da se oni ne mogu tretirati u kontekstu sekti ahmedija i behaija koje su, svojim stavovima, same sebe ekskomunicirale iz zajednice muslimana.

Sagledavajući udžbenike islamske vjeronauke za osnovnu školu i proučavanje drugih, može se zaključiti slijedeće:

1. Cilj udžbenika islamske vjeronauke je obrazovati i odgojiti djecu koja pohađaju taj predmet u skladu s islamskim vrijednostima u domenu vjerovanja, religijske prakse i društvene primjene religije;

2. Ne postoji ozbiljno sagledavanje religijskoga fenomena, niti historijski pregled razvoja religijske ideje;

3. Proučavaju se samo aspekti monoteističkih religija u kontekstu historijskog razvoja islamkoga učenja i kur'anske periodizacije povijesti;

4. Proučavanje drugih je fragmentarno i usputno;

5. U obnovljenim izdanjima udžbenika

(2003.), učinjen je pomak budući da su, pored islamskoga učenja o doktrinarnim pitanjima, a koja se tretiraju i u kršćanskoj religiji, navedeni i stavovi Katoličke i Pravoslavne crkve;

6. Jevreji se tretiraju samo u kontekstu islamskoga učenja;

7. Ne postoji sistematičan i dovoljan uvid u vjerovanja, religijsku praksu, kulturu i identitet drugih u udžbenicima islamske vjeronauke;

8. O kršćanima je navedeno izuzetno malo tema, uglavnom pitanje vjere u Boga i svete tekstove. Nisu tretirana druga doktrinarna, pa ni kulturološka pitanja. Na tome valja tek raditi.

m

Bilješke

¹ Potrebno je uraditi cjelovitu analizu sadržaja udžbenika vjeronauke i prilagoditi ih uzrastu. Budući da ovaj rad tretira specifičnu vrstu problema, on se ne bavi analizom tema i sadržaja udžbenika vjeronauke

² Vidi: Refik Čatić i Omer Štulanović, *Vjeronauka za treći razred osnovne škole*, 5. revidirano izdanje, Sarajevo, 2003., str. 110.

³ Usp.: *Vjeronauka za peti razred osnovne škole*, 5. revidirano izdanje, Sarajevo, 2003., str. 110.-111.

⁴ Vidi: Muharem Omerdić i Fahira Kalajdžisalihović, *Vjeronauka za sedmi razred osnovne škole*, 2. revidirano izdanje, Sarajevo, 2003., str. 74.-76.

⁵ Ibid., str. 127.

⁶ Vidi: Ševko Sulejmanović i Esmā Kapetanović, *Vjeronauka za osmi razred osnovne škole*, 2. revidirano izdanje, Sarajevo, 2003., str. 12.-13.

⁷ Ibid., str. 13.

⁸ Ibid., str. 62.

Summary

The experience of religious education in the Bosnian schools and the way our own religious textbooks portray "the others" to the students in a multi-religious communities

Nedžad Grabus

This article analyses the content of the Islamic elementary school textbooks in the context of discourse about "the others". The purpose of these textbooks is to educate children in accordance with

Islamic values, religious practice and social application of religion. These textbooks do not contain a serious consideration of the religious phenomena itself or the historic overview of development of the religious idea. Only certain aspects of monotheistic religions (Judaism and Christianity) are studied, in the context of historic development of Islamic teaching and the historic periods as set out by the Qur'an, while studying "the others" is fragmentary and casual. There is no systematic and sufficient overview of the beliefs, religious practice, culture or identity of "the others". There are very few topics on the Christians, mainly about belief in God and the holy texts. These issues are treated in the textbooks from both Islamic and Christian perspective. Jews are being talked about from the perspective of the Islamic teaching. Other doctrinal issues, or even cultural ones, are not dealt with at all.

موجز

تجربة مادة التربية الدينية في مدارس البوسنة والمهرسك وكيف تُقدّم الكتب المدرسية الدينية "الأخرين" لتلاميذ البيئات المختلطة

نجداد غرابوس

يحلل كاتب هذا المقال محتويات كتب التربية الإسلامية للمرحلة الابتدائية في ضوء الحديث عن "الأخرين". إن هدف كتب التربية الإسلامية تعليم وتربية الذين يدرسون هذه المادة، وذلك وفق القيم الإسلامية التي تنظم جوانب الاعتقاد، والحياة الدينية العملية، والتطبيقات الاجتماعية للدين. ولا يوجد في كتب التربية الإسلامية تعريف جاد بالظاهرة الدينية، ولا حتى نظرة تاريخية على تطور الفكرة الدينية. وتقتصر هذه الكتب المدرسية على دراسة الأديان التوحيدية (اليهودية والنصرانية) ضمن سياق التطور التاريخي لتعاليم الإسلام والتقسيم الزمني القرآني للتاريخ، بينما تبقى دراسة "الأخرين" جزئية وهامشية. ولا يوجد أيضا اطلاع كاف ومنهجي على عقائد "الأخرين" وتجاربهم الدينية وثقافتهم وهوياتهم. ويقتصر الحديث عن النصرانية في هذه الكتب المدرسية على عدد قليل جدا من المواضيع التي تعالج مسألة الإيمان بالله والنصوص المقدسة، وذلك من وجهة نظر الإسلام والمسيحية، بينما تتحدث هذه الكتب المدرسية عن اليهود من وجهة النظر الإسلامية فقط. أما المسائل العقائدية والثقافية الأخرى فلا وجود لها على الإطلاق.